

І. Г. ШОВКОПЛЯС

(Київ)

ЖИТЛА СУПОНЄВСЬКОЇ ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ

Дореволюційні археологи при дослідженні палеолітичних поселень цікавилися, головним чином, добуванням речового матеріалу та його описуванням без будь-якого аналізу всієї пам'ятки як історичного джерела. Внаслідок такої однобічності досліджень жодна із древніх пам'яток не була всесторонньо висвітлена; господарська діяльність і побут жителів поселення або лишалися зовсім невисвітленими, або про них, на основі самого речового матеріалу, можна було скласти лише загальне уявлення.

Такому спрямуванню досліджень відповідала й методика вивчення пам'яток, яка зводилася до вибирання знахідок з культурного шару без з'ясування їх взаємного зв'язку і розташування. При цьому дослідження провадилися, як правило, на дуже малих площах, іноді навіть на окремих квадратах. Така методика виключала можливість вивчення пам'ятки як в цілому, так і в деталях.

Тільки радянські археологи, озброєні марксистсько-ленінським ученням про історію людського суспільства, вперше підійшли до вивчення древніх пам'яток як історичних джерел. Радянським ученим належить пріоритет у комплексному і всебічному вивченні всіх видів пам'яток матеріальної культури, завдяки чому історія древнього населення нашої країни стає перед нами у всій своїй повноті і різноманітності.

Радянські вчені розробили й блискуче застосували нову методику дослідження археологічних пам'яток, яка дає можливість глибоко і всебічно висвітлити господарство, побут та суспільні відносини древніх жителів території нашої батьківщини. Особливо важливо застосовувати нову методику при дослідженні найдревніших пам'яток-поселень палеолітичної епохи.

Така методика, розроблена у 30-х роках П. П. Єфіменком, була блискуче застосована при вивченні найважливіших палеолітичних пам'яток СРСР — Костенок I, Гагарина, Мальти, Буреті та ін. Дослідження цих стоянок шляхом одночасного розкриття широких площ з усією наочністю з'ясували планування поселень та побудову окремих жилих і господарських споруд і дали можливість відтворити багатобічність господарської діяльності та побуту їх жителів, внаслідок чого ці пам'ятки перетворилися в незамінні джерела для вивчення найдревніших періодів історії людського суспільства на території нашої країни.

Палеолітичних стоянок, на яких збереглися залишки жилих та господарських споруд, відомо дуже мало, і тому кожна нова така пам'ятка має значну наукову цінність. У цьому плані певний інтерес становлять розкопки Супоневської палеолітичної стоянки, матеріали якої залиша-

лися до останнього часу не тільки не опублікованими, але в значній мірі навіть не вивченими.

Кількістю, різноманітністю та своєрідністю здобутих матеріалів і залишками споруд, що збереглися, стоянка в Супоневі може бути поставлена в один ряд з такими відомими пам'ятками палеоліту СРСР, як Мезин, Костенки I, Гагарино, Єлисеєвичі, Гінці, Афонтова Гора II та ін.

Супоневська ранньомадленська стоянка на р. Десні (за 8 км на південь від м. Брянська) була відкрита С. С. Деевим та Г. Ф. Мірчинком

Рис. 1. Супоневська стоянка; вид на р. Десну з верхів'я яру; × — місце стоянки.

у 1925 р. і протягом 1926—1929 рр. досліджувалася П. П. Єфіменком, Б. С. Жуковим, В. О. Городцовим та іншими дослідниками.

Село Супонево, на території якого була відкрита стоянка, розташоване на підвищенні правого берега р. Десни, який являє собою крейдяний відклад, у багатьох місцях перерізаний глибокими, стрімкими балками. В гирлі однієї з них, яка має назву Баранячий лог, на її правому похилому схилі, захищеному від холодних північних вітрів вищим лівим схилом, і знаходилося древнє поселення (рис. 1).

Як і більшість інших стоянок пізнього палеоліту, стоянка в Супоневі розташована на другій надзаплавній терасі „на висоті 25 м над рівнем Десни і метрів на 35 нижче прилеглої ділянки вододільного плато“¹ (рис. 2).

Стоянка в свій час знаходилася безпосередньо біля ріки і часом заливалася водою, про що свідчать прошарки річного піску, що місцями перекривають горизонт із знахідками (наприклад, на розкопках II, IV, VIII та ін.).

¹ Г. Ф. Мірчинк, О соотношении речных террас стоянок палеолитического человека в бассейнах рек Десны и Сожа, Бюлл. Моск. общ. испыт. природы, нов. сер., т. XXXVII, 1929, стор. 10—11.

Культурний шар лежав у нижній частині пізнього лесу (вюрмського) і був зв'язаний з горизонтом викопного ґрунту ресс-вюрмської міжльодовикової епохи, добре розвиненим на вододілі в околицях с. Супонева. Лесовий покрив на місці стоянки був згодом сильно розмитий, і знахідки місцями опинилися на сучасній поверхні, що й спричинилося до відкриття стоянки. Цьому сприяло й будівництво в с. Супоневі, під час якого штучно заглиблений шлях до річки перерізав площу древньої стоянки.

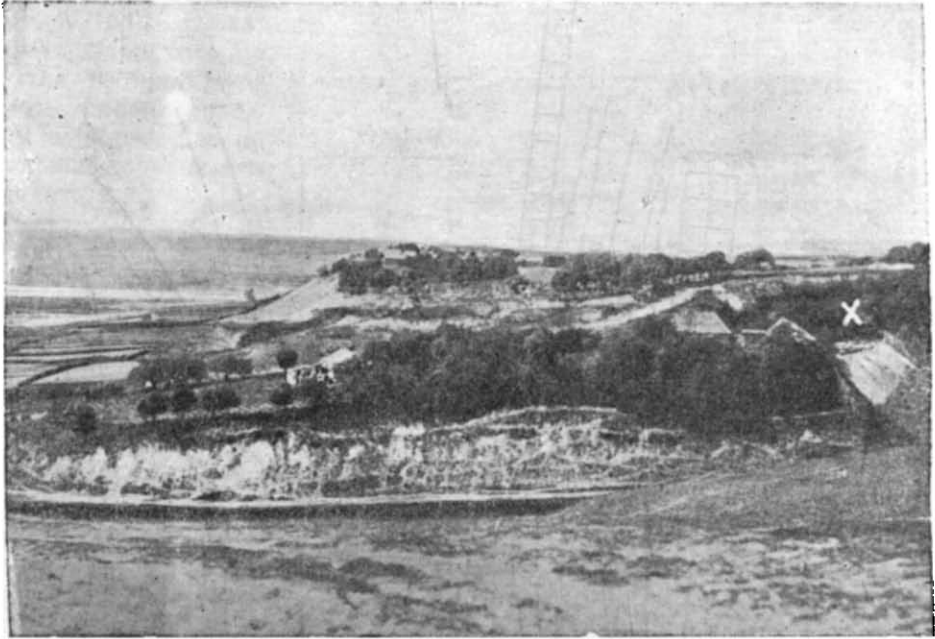

Рис. 2. Село Супонево; X — місце стоянки.

У той час, коли провадилися розкопки у Супоневі, нова методика дослідження палеолітичних пам'яток лише починала розроблюватися, і більша частина площі стоянки була розкрита за старою методикою — шляхом прокладання вузьких і глибоких траншей, які перерізували стоянку в різних напрямках, а знахідки фіксувалися по квадратах із зазначенням їх глибини. В 1927 р. в одному лише випадку (на розкопі VIII) одночасно була розкрита велика частина розкопу, але знахідки були залишені на стовпцях, тому простежити підлогу житлового заглиблення дослідникам не вдалося (та подібного завдання вони перед собою тоді й не ставили). Тільки згодом П. П. Єфіменко мимохідь вказував, що в Супоневі були виявлені „сліди якихось споруд у вигляді неглибоких ям, заповнених культурними залишками“¹.

Незважаючи на це, документація розкопок, що збереглася (окремі розрізи, звіти, польові та колекційні списки із зазначенням квадратів та глибини), дає необхідний матеріал для реконструкції розкопаних жилих

¹ П. П. Ефименко, Первобытное общество, Л., 1938, стор. 555.

і господарських споруд. За 1925—1927 рр.¹ було закладено десять розкопів (I—VIII, А і Б) та два розвідувальних шурфи загальною площею близько 200 м² (рис. 3). Стоянка мала досить потужний культурний

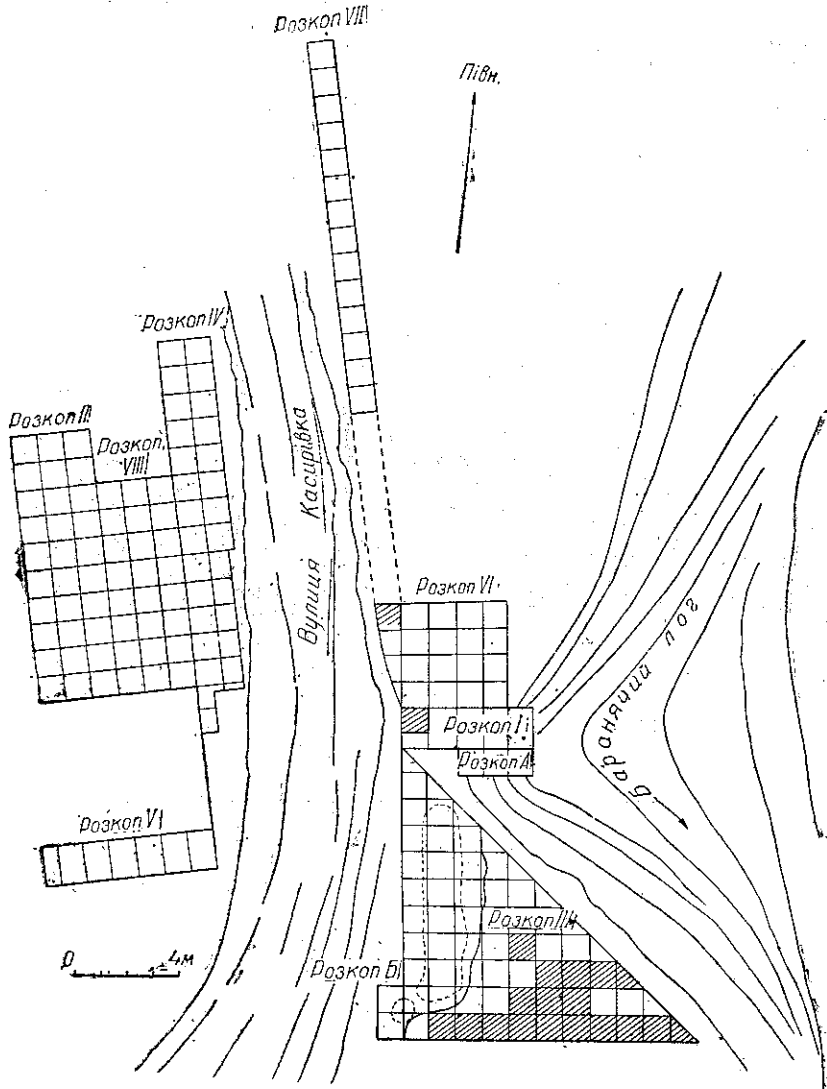

Рис. 3. План розкопок стоянки.

шар (близько 1 м), що складався з великої кількості уламків кременю і виробів з нього, кісток тварин пізньольдовикової епохи, виробів з кістки та бивня, кусків фарби, золи та вугілля.

Розміщення знахідок у культурному шарі дуже нерівномірне. В окремих місцях були знайдені значні скупчення кісток та кременю при наявності вогнищевих заглиблень із великою кількістю золи та вугілля (розкопи II, IV, VIII, III, VII). Їх можна розглядати як залишки жител-напівземлянок або господарських споруд, дуже поширених за пізнього

¹ Результатів розкопок В. О. Городцова в 1928—1929 рр. у цій статті ми не торкаємося, бо відомостей про них майже немає.

палеоліту і добре відомих на ряді стоянок (Костенки I, Гінці, Афонтова гора II, Гагарино, Мальта, Буреть та ін.). Поза такими скупченнями знахідки зустрічалися значно рідше і не утворювали будь-яких комплексів.

Найцікавіший житловий комплекс у Супоневі був розташований в північній частині розкопів IV і VIII (рис. 4). Хоча східна частина житла й була знищена прокладеною там вулицею, але це не перешкоджає розглядати його як ціле. Своєю формою (в плані) житло наближається до круга, трохи витягнутого в напрямі північ-північ-захід — південь-південь-схід. Довжина його понад 7 м, ширина уцілілої частини близько 5 м. Довгастість форми залишків житла могла виникнути і значно пізніше, вже після його зруйнування, внаслідок змивання частини знахідок із середини житла вниз по схилу тераси. На розрізах (рис. 5, 6 і 12) добре видно загальний схил усіх шарів, у тому числі й шару із знахідками, у напрямі південь-південь-схід, у тому ж напрямі збільшується кількість знахідок і на площі самого житла.

Потужність заповнення, яке відповідає заглибленій частині житла, досягає 20—30 см, а в місцях розташування вогнищ — до 40—50 см; причому глибина вогнищ порівняно до рівня підлоги житла доходить до 30 см, як, наприклад, вогнища на кв. 7 і 8 розкопу IV (рис. 5).

Розпорочені кремені й дрібні уламки кісток виявлені і в горизонті,

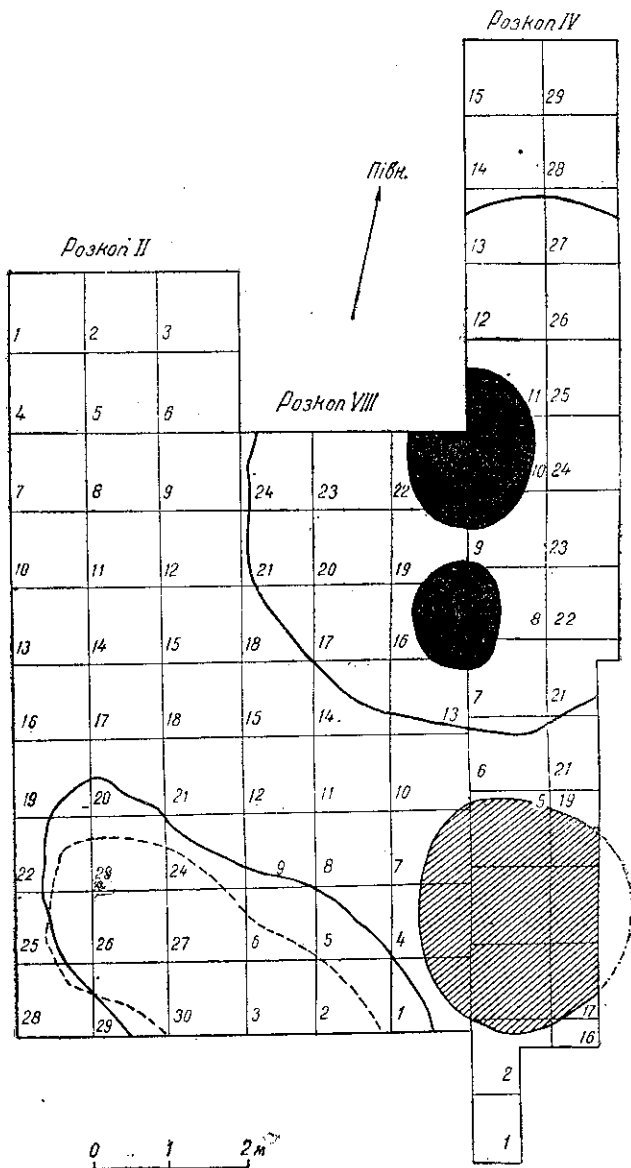

Рис. 4. План розкопів II, IV, VIII.

що перекриває житло, який завдяки цьому набуває характеру справжнього культурного шару. Площа його значно перевищує розміри самого житла.

Наявність значної площі поширення кременів і окремих кісток поза окремими скупченнями можна пояснити, з одного боку, розмиванням культурного шару водою під час повіней або дощовими потоками, які, проте, не зруйнували його основних комплексів. Подібну картину розми-

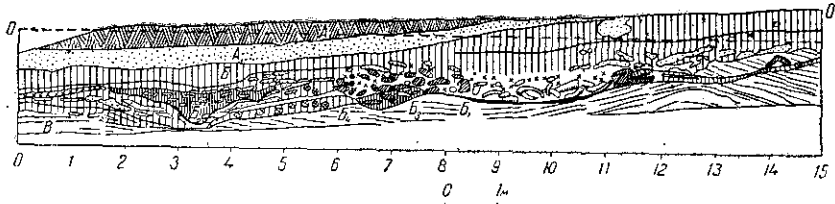

Рис. 5. Розріз розкопу IV.

A — горизонт ґрунту; *A*₁ — шар підзолу; *B* — шар із знахідками; *B*₁ — товстий вуглистый прошарок; *B*₂ — вогнищева яма; *B*₃ — вогнище з численними розщепленими бивнями, пластинами, уламками кісток і кременю; *B*₄ — вохристый і вуглистый прошарки з дрібними уламками кісток і кременіям; *B*₅ — косошаруваті піски.

вання культурного шару спостерігав П. Й. Борисковський під час розкопок Пушкарівської I стоянки в околицях Новгород-Сіверського¹. З другого боку, в ній можна вбачати ділянки самої стоянки, розташовані між окремими спорудами.

Внутрішнє обладнання житла і характер його заповнення мають важливе значення для відтворення побуту та господарської діяльності його жителів.

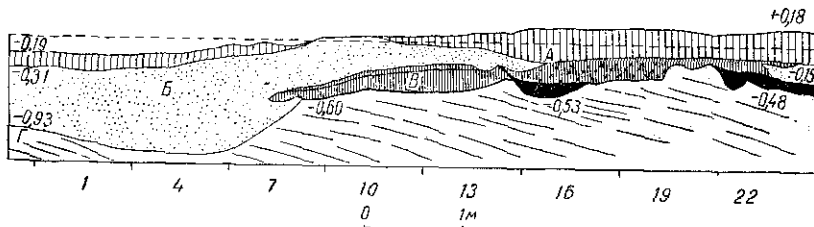

Рис. 6. Розріз розкопу VIII.

A — бурокоричневий супісок, що вміщує кременні вироби та окремі кістки мамонта, іноді обвуглені; *B* — піщано-суглинний шар з ортандами, що вміщує кременні вироби і вуглисті прошарки; *B* — жовтуватосірий супісок — культурний шар з великою кількістю кісток мамонта, кременів і залишками вогнищ; *G* — косошаруваті піски.

Насамперед привертають увагу два вогнища, розташовані близько одне від одного по центральній подовжній осі житла (рис. 6). Нижнє вогнище розкопане повністю, а верхнє — на три чверті. Форма вогнищ близька до круга з деяким видовженням у напрямі видовження житла, що також пояснюється розмиванням житла водою вже після залишення його людиною.

Розміри нижнього вогнища (на кв. 7 і 8 розкопу IV) близько 1,5 м по більшому діаметру; верхнього — трохи більше, близько 2 м. Запов-

¹ П. Й. Борисковський, Пушкаревское палеолитическое жилище, КС ИИМК, вып. VII, стор. 86.

нення вогнищ складається з великої кількості кісток, головним чином у вигляді маленьких обвуглених уламків (особливо у верхньому), вуглинок від перепалених кісток, дрібних виробів з кості та бивня (особливо в нижньому) і великої кількості кременів. Найявніші кістяні виробів у нижньому вогнищі, які здебільшого не мають слідів дії вогню, дає підставу припускати, що воно служило вигрібною ямою для верхнього вогнища. Вироби з кості і основна маса кременю, очевидно, потрапили у вогнища, особливо у верхнє, вже після залишення житла людиною.

Рис. 7. Скупчення кісток на розкопі VIII (кв. 22—24).

Таке припущення досить імовірно, бо інакше знахідки мали б сліди дії вогню, чого насправді, за деякими винятками, не виявлено.

Не менш важливим є й розміщення кісток на площі житла, в якому може бути відзначена певна закономірність. Так, на розкопі VIII (кв. 22 і 23) були знайдені складені один на одного бивні мамонта, що служили матеріалом для виробництва; деякі з них мали сліди обробки. На кв. 20-24 виявлено скупчення спеціально відсортованих великих кісток мамонта; на кв. 17, 18 та інших — зуби мамонта разом з частинами черепів, часто досить великими¹ (рис. 7)¹.

Подібна картина була відзначена при розкопках і на сусідньому розкопі IV. На кв. 12, 26, 7, 8 і 22 також виявлено велике скупчення кісток мамонта, в основному щелепів із зубами та великих уламків черепів. На кв. 9, 10, 11, 24 і 25 — скупчення довгих кісток та бивнів тієї ж тварини; з них деякі мають сліди обробки.

¹ Б. С. Жуков, Дневник раскопок 1927 г., Архив музея антропологии Московск. гос. университета, коллекция 346.

Спостереження над характером і розміщенням цих кісткових решток дають підставу говорити про те, що перед нами залишки справжнього довготривалого, частково заглибленого в землю, міцного житла, яке мало досить складне внутрішнє обладнання.

Розміщення зубів мамонта разом з щелепами і навіть цілих черепів по краю скупчення кісток (кв. 7, 21, 22, 23, 26 та 12 розкопу IV і кв. 17, 18, 21 на розкопі VIII) виразно показує розміри цього житла, стіни якого були обставлені черепами та іншими кістками тварин, які мали укріплювати основи для його покрівлі (рис. 8).

В кв. 12 і 26 розкопу IV поверх зубів та черепів лежало багато довгих трубчастих кісток кінцівок мамонта, інколи по дві в ряд, які входили, очевидно, також до конструкції житла як стовпці для підтримання його невисокої покрівлі.

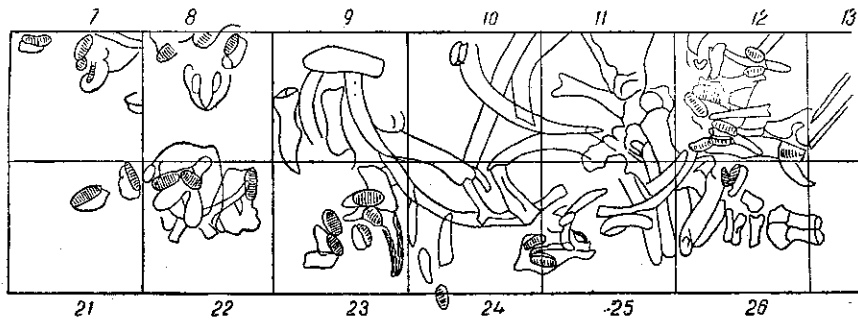

Рис. 8. Поширення кісток на розкопі IV (площа міцного житла).

Внутрішня частина житла була заповнена великою кількістю бивнів, що розклалися, та довгих кісток мамонта, які перекривали собою нижній горизонт кісток значно кращої збереженості.

Деякі кістки і бивні не мають слідів дії вогню, хоч вони і лежать безпосередньо на вогнищах. Це можна пояснити тим, що вони раніше лежали зверху на покрівлі житла і потрапили на підлогу вже при його зруйнуванні. Гіршу їх збереженість у порівнянні з кістками та бивнями, що лежали безпосередньо під ними, можна пояснити довготривалим перебуванням на древній денній поверхні.

Великі ж кістки і навіть ребра (що легко руйнуються), які лежали нижче і тому збереглися краще, знаходилися всередині житла і після його зруйнування були перекриті землею та кістками, що впали разом із зруйнованою покрівлею.

Описане нами житло, очевидно, близько нагадувало зимове житло північних народів недавнього минулого, трохи заглиблене в землю. Розкопане житло трохи підвищувалося над рівнем горизонту, будучи зверху присипане землею, добутою при спорудженні його заглибленої внутрішньої частини. Після зруйнування житла вода вимила частину легких культурних залишків з його внутрішньої частини, особливо з вогнищ. Оскільки древня поверхня стоянки мала схил у південно-східному напрямі, то змиті водою залишки у вигляді золи, дрібних уламків кісток, бивнів та кременю були відкладені нижче по цьому схилу в безпосередній близькості від житла, утворивши досить потужний прошарок, забарвлений вугіллям і вохрою (рис. 5 і 6).

Отже, житло в Супоневі своїм характером і особливостями дуже подібне до тих жител, які були відкриті і досліджені в Гагарині, Костенках I, Єлисеєвичах, Гінцях і на інших стоянках, відрізняючись від деяких з них лише своїми розмірами.

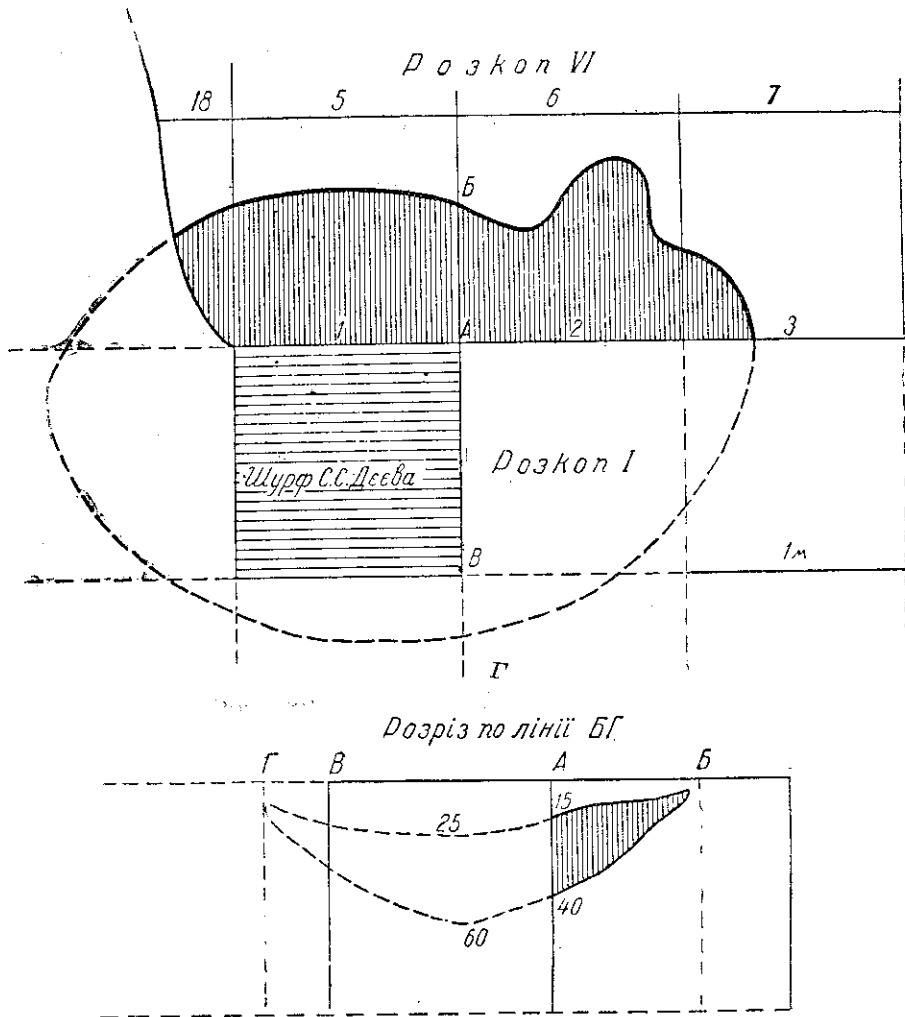

Рис. 9. План і розріз житлового заглиблення на розкопках I і VI.

На розкопі VI також були відкриті залишки двох жилих споруд, але іншого характеру. В них ясно виражених вогнищ встановити не вдалося; можливо, таких вогнищ у цих житлах і не було.

У нижніх (південних) квадратах розкопу VI (рис. 3 і 9), що прилягали до розкопу I, була виявлена частина досить потужної „лінзи“¹ культурного шару (рис. 10,а), заповненої численними знахідками у вигляді кременів, окремих вуглинок, розколотих маленьких кісток та кусків мінеральної фарби (вохри), з яких звичайно складається заповнення житлових комплексів на палеолітичних стоянках.

¹ Цим терміном ми будемо називати залишки жилих споруд.

Товщина лінзи в її найглибшій частині по краю розкопу становить близько 25 см (рис. 9); у тій частині лінзи, що не збереглася, культурний шар мав ще більшу потужність. Це підтверджується розвідувальним розкопом, проведеним під керівництвом С. С. Деева в 1925 р. (рис. 3 і 9), який межував з кв. 1, де культурний шар мав 35 см товщини.

Лінза, безперечно, простягалася і по площі розкопу I (рис. 9), хоча під час його розкопування вона не була виявлена, будучи знищена балочкою пізнішого походження, яка тут проходила.

Частина лінзи, що прилягала до вулиці, також була зруйнованою, але загальне підвищення її дна дає підставу припускати, що в цьому напрямі вона дуже скоро закінчувалася (рис. 10,а). Навколо лінзи культурного шару по рівню її верхнього краю на древній денній поверхні було виявлено значну кількість безсистемно розкиданих кременів, що трапляються і на всій площі розкопів VI, I та A, а можливо, поширені і на значнішій площі, що була периферією стоянки, на якій не провадилися розкопки.

Це лінзовидне скупчення культурних залишків було нижньою, заглибленою в землю частиною невеликого, майже круглого в плані, житла, яке мало, мабуть, якусь легку конструкцію, що не збереглася і не піддається

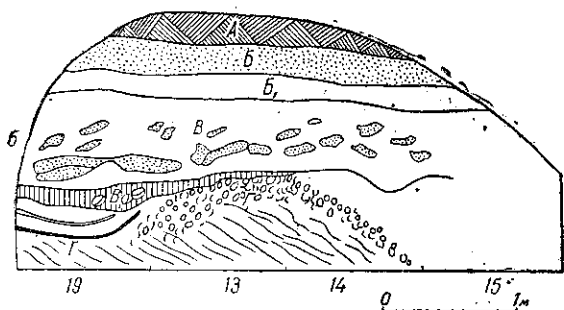
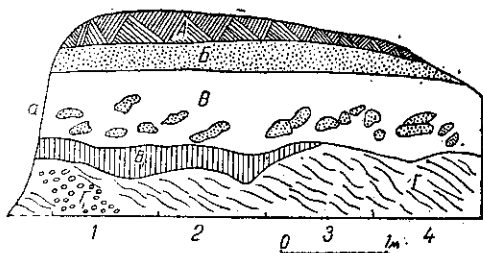

Рис. 10. Розріз розкопу VI.

а — Розріз на межі з розкопом I. А — темний ґрунтовий горизонт; В — підзолу; В₁ — горизонт полуторних оксидів з гніздами підзолу; В₂ — культурний шар; Г — шаруватий пісок; Г₁ — крейдяна шебінка
б — розріз по північній стіні: А — горизонт ґрунту; В — підзол; В₁ — інтенсивна смуга ортзанду; В₂ — горизонт полуторних оксидів з гніздами підзолу; В₃ — культурний шар; Г — шаруватий пісок; Г₁ — крейдяна шебінка.

точному відтворенню. Якщо судити з частини лінзи, яка збереглася, можна думати, що розміри заглибини були близько 3 × 2 м. Привертає увагу невеликий виступ з північного боку (на кв. 2) шириною в основі близько 0,6 м, який служив, мабуть, входом до житла (рис. 9). Подібний вхід до житла був виявлений П. П. Єфіменком¹ у землянці А на стоянці Костенки I.

Не менш цікавий і інший житловий комплекс на протилежному (північному) кінці розкопу VI, що також зберігся неповністю. Його західний край знищений під час прокладання вулиці, а розкопана частина становить приблизно половину всього житла (рис. 3, розкоп II). Своєю нерозкопаною частиною це житло йде у північну стінку розкопу.

Зроблений тут поперечний розріз (рис. 10,б) дає уявлення про форму лінзи із знахідками і глибину її заповнення (20 см — у центральній ча-

¹ П. П. Єфіменко, Из материалов палеолитического поселения Костенки I, Советская археология, XI, 1949, стор. 116.

стині). Лінзовидне скупчення, поступово стончуючись, закінчується в напрямі вулиці і в глибині розкопу, виходячи своїми краями на рівень древньої денної поверхні.

Нижче від лінзи із знахідками відзначено два темних тонких прошарки, верхній з яких — вохристий (блідорожевий), а нижній — вуглистий (чорний). Їх зв'язок з житлом (лінзою) за документацією розкопок встановити неможливо, але можна думати що це сліди більш ран-

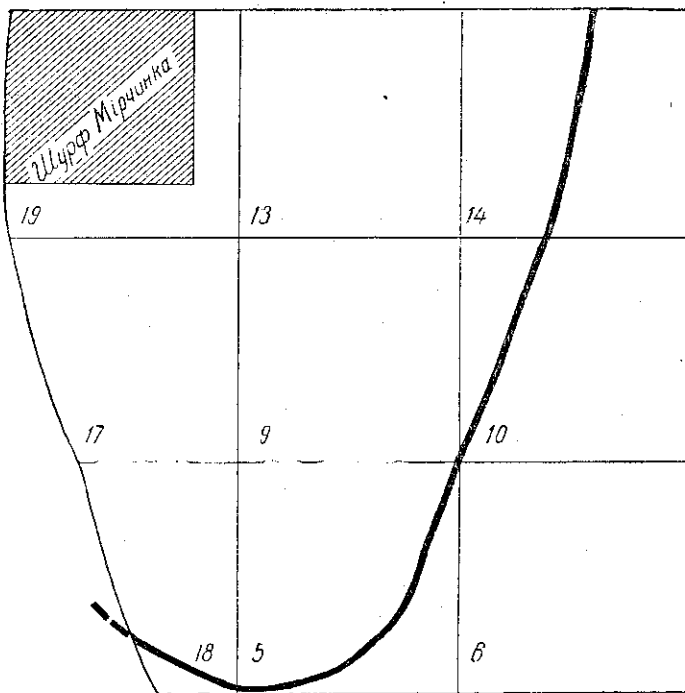

Рис. 11. План житлового заглиблення на північних квадратах розкопу VI.

нього проживання тут людини. Така картина була відзначена і на стоянці Афонтовій Горі II біля м. Красноярська.

Як вважає П. П. Єфіменко, „такі прошарки є, очевидно, залишками ґрунтового покриву. Разом з тим вони свідчать, що людина нерідко відвідувала ці місця під час своїх мисливських експедицій“¹.

Розкопана частина цього житла, що займає кв. 5, 9, 13, 17, 18 і 19 і частково 10 і 14, мала ширину близько 3 м (без західного краю, де проходить вулиця). Довжина житла, якщо судити з його форми (видовжений овал), не перевищувала 6—7 м (рис. 11). Заповнення заглибини, яка є також нижньою частиною короткочасного житла, звичайне — тут знайдено багато кременів, уламків кісток, окремі зуби мамонта, вуглики та кусочки фарби. Хоч більш-менш виразних скупчень кісток великих тварин тут не виявлено.

Житло у північно-західному куті на площі 1 м² було розкопане Г. Ф. Мірчинком у 1925 р.

¹ П. П. Єфіменко, Первобытное общество, Л., 1938, стор. 575.

Краще збереглася заглибина з культурним шаром на площі південних квадратів розкопу IV, яку автори розкопок у 1926 р. (П. П. Єфіменко) назвали „вогнищевою ямою“ (рис. 4 і 5). Початок цієї заглибини був відмічений уже на кв. 2 і 16; на кв. 3 і 17 вона швидко поглиблювалася в напрямі до дальшого ряду квадратів, досягаючи там (кв. 4 і 18) своєї максимальної глибини (0,6 м). Потім північно-західний край заглибини поступово підвищувався, закінчившись на кв. 5 і 19. Східний край заглибини був зруйнований вулицею, і її контури можна відновити лише приблизно в зачистці стінки розкопу товщина культурного шару тут (на кв. 17 і 18) дорівнює 0,2 м. Західний край заглибини закінчувався на відстані 0,8 м (на площі розкопу VIII).

Таким чином, ця заглибина, розташована цілком або частково на дев'ятох квадратах, займає площу близько 8 м². Форма її в плані наближається до круга, в розрізі вона має вигляд лінзи з потовщеною центральною частиною і краями, що поступово потоншуються; дно — округле (рис. 5). Виразних скупчень кісток у заглибині не виявлено, якщо не рахувати чималої кількості кісток пса, головним чином відрізаних лапок. Чимало знайдено тут і кременів.

Отже, заглибина, або вогнищева яма, є, очевидно, нижньою частиною невеликого короткочасного житла, що мало якусь легку надземну конструкцію, яка могла бути збудована з тонких дерев'яних жердин, вкритих шкурами тварин.

Це короткочасне житло побудоване на місці зруйнованих міцних довготривалих жител, які тут існували раніше, що підтверджується положенням заглибини щодо рівня горизонту, зв'язаного з довготривалим житлом верхніх квадратів розкопів IV і VIII. Як видно з розрізу (рис. 5), заглибина не доходить до рівня вуглистою та вохристого прошарків і зовсім з ними не зв'язана, що наочно свідчить про її пізніше походження.

Характер заповнення заглибини дає підставу припускати, що постійно діючого вогнища в цьому житлі не існувало, хоч окремі вуглинки зустрічаються досить часто, особливо в нижній частині. Можливо, вогонь розводився десь поблизу, і вуглинки могли потрапити в заглибину вже після того, як житло було зруйноване і залишене людьми. Таке ж походження і окремих включень підзолу, що зустрічаються у верхній частині заповнення і не містять ніяких знахідок. Підзол, очевидно, був намитий водою з вищих ділянок тераси.

Цікавим є розміщення знахідок у південному кінці розкопів II і VIII (рис. 4). Культурний шар тут розділений на два горизонти досить товстим (20—25 см) стерильним прошарком піску. Нижній горизонт (рис. 12), потужніший, являє собою досить значне скупчення кісток великих тварин і пса із незначною кількістю кременів. Заглибина, очевидно, спеціально збудована, була заповнена культурним шаром з вуглинками. У центральній частині вона досягала 26 см глибини і собою нагадувала невелике вогнище.

Верхня межа горизонту знахідок лежала на глибині 1,35—1,40 м від поверхні розкопу. На розкопі II цьому рівню відповідає залишок вуглистою прошарку на кв. 12 і 15 (рис. 12), який є, очевидно, частиною древньої денної поверхні навколо довготривалого міцного житла, розташованого в північній частині розкопів VIII та IV.

Зважаючи на це, можна з певністю сказати, що скупчення кісток нижнього горизонту є також заглибленою частиною довготривалого міцного (очевидно, зимового) житла. Це скупчення розкопане лише частково, бо його південно-східний край іде під стінку розкопів II і VIII. Форма скупчення близька до овалу, видовженого в напрямі північний захід —

південний схід. Довжина розкопаної частини становить 5 м, ширина близько 3 м. На основі дослідження залишків, які збереглися, не можна ще висловити цілком певної думки про надземну частину цього житла. Очевидно, воно в цілому було близьким до житла, що розташоване на місці північних квадратів розкопів IV і VIII. Наявність великої кількості черепів та довгих трубчастих кісток мамонта в заповненні заглибини дає підставу для такого зіставлення, хоч певної закономірності в розміщенні цих кісток тут і не було, можливо, внаслідок сильного руйнування житла та зрушення з місця окремих його комплексів.

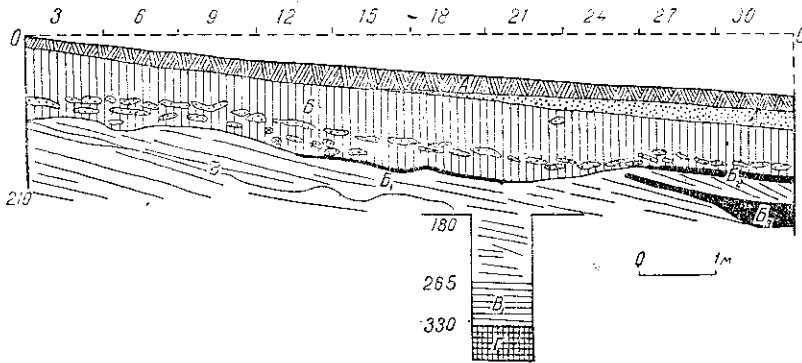

Рис. 12. Розріз розкопу II.

A — горизонт ґрунту; *A*₁ — горизонт підзолу; *B* — щільний глинистий горизонт; *B*₁ — вуглистий прошарок; *B*₂ — верхній шар знахідок (з кременями); *B*₃ — нижній горизонт знахідок (з кістками); *B* — зеленуваті, частково глинисті піски; *B*₄ — горизонтально-шаруваті піски; *G* — крейда.

У північно-західній частині житла, в невеликій заглибині площею 1 м², виявлено скупчення понад 300 кісток пещерного звіра, яке було досить розвиненим. Можливо, воно мало певне культове значення для мешканців житла або стоянки. Скупчення кісток пещерного звіра свідчить ще про одну галузь господарської діяльності — полювання на цього звіра, яке було досить розвиненим.

Житло було зруйноване водою, що залишила поверх руїн товстий шар піску, на якому люди пізніше оселилися в легкому, очевидно літньому, тимчасовому житлі. Верхній горизонт культурного шару і є залишком трохи заглибленої частини цього житла.

На відміну від нижнього, у верхньому горизонті було виявлено багато кременів і вуглинок; уламків кісток, до того ж незадовільної збереженості, було знайдено небагато. Верхній горизонт своїми розмірами трохи перевищує нижній, поступаючись, проте, товщиною (не більше 10—12 см). Верхній горизонт збігається з нижнім у плані і своїм південно-східним краєм також іде у стінку розкопів II і VIII.

Верхній горизонт верхніми краями збігається з рівнем вогнищевими розкопу IV і становить з нею одночасний комплекс.

Окремо треба розглянути значну розмірами складну споруду, розміщену на площі розкопу III (рис. 3). Початкові розміри споруди встановити не вдалося, оскільки задовго до розкопок її західний край був знищений вулицею. Найбільша довжина тієї частини споруди, що збереглася, — близько 11 м, ширина близько 3,5 м. Реконструювати її надземну частину неможливо.

Збереглася основна частина споруди із заглибиною, заповненою скупченням кісток. Вона і є центром всієї споруди, що своєю формою нагадує овал, сильно видовжений з півночі на південь.

Центральна частина споруди являє собою довгу заглибину у вигляді рову шириною в 1,2—1,5 м і глибиною, що на окремих квадратах досягає 30 см. Уся ця заглибина заповнена кістками великих тварин (мамонта, коня, північного оленя) та пісця. В усьому шарі кісток, а місцями й нижче від них, в піску, що їх підстеляє, виявлені знахідки із кременю — від великих заготовок і нуклеусів до найменших осколків, які свідчать, що обробка кременю відбувалася в значній мірі на самій стоянці.

Цікавим є знаходження скупчення спеціально відсортованих кремінних пластин (кв. 30) для виготовлення з них знарядь праці (рис. 13).

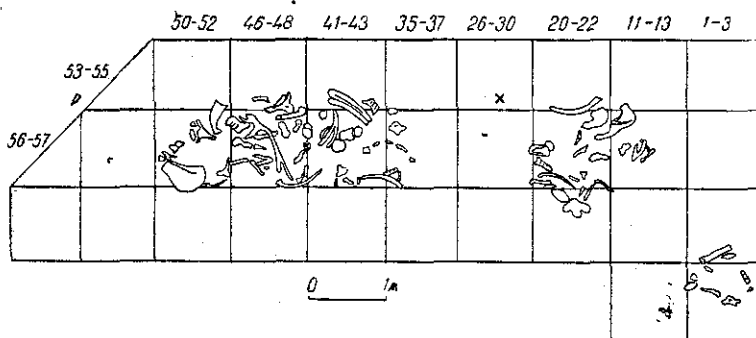

Рис. 13. Скупчення кісток на розкопах III та Б. × — скупчення кремінних ножовидних пластинок — заготовок для знарядь.

Важливими є й знаходження кісток мамонта, що зберегли анатомічний порядок суглобів (на кв. 47 і 51). Це свідчить про те, що частина туш цих тварин не була вжита людьми в їжу. Отже, споруда служила своєрідною коморою, де зберігалися частини туш тварин та їх кістки й бивні для дальшого застосування і обробки. Знайдені тут оброблені бивні та кістки (на кв. 43 і 54) та відсортовані кремінні пластини дають підставу вважати цю споруду і своєрідною майстернею — центром виробничої діяльності жителів стоянки.

Глибина заглибини різна, чому відповідає і різна потужність культурного шару, що її заповнює. Так, на кв. 12, 20—22; 36, 42, 43, 47, 48, 50 і 51 товщина шару із знахідками дорівнює 30 см, а на кв. 28—30 — лише кільком сантиметрам (рис. 13).

У масі знахідок зустрічалися куски білдоружевої вохри, яка зафарбувала культурний шар, особливо в південній частині розкопу, на межі з розкопом Б.

На площі розкопу Б (рис. 3 і 13) розташована невелика округла яма діаметром близько 1 м і глибиною 90—100 см, глибша, ніж заглибина на розкопі III. Вона заповнена окремими кістками різних тварин (мамонта, коня, вовка та ін.), частина з яких має сліди обробки їх людиною у вигляді нарізів, розколів та ін. Найімовірніше, що така глибока й вузька яма використовувалась як місце зберігання продуктів харчування — м'яса тварин, забитих під час полювання.

Такі ями-комори відомі й на ряді інших стоянок пізнього палеоліту (наприклад, у Костенках I)¹.

¹ Сказати щось певне про характер споруд на розкопі VII неможливо, оскільки там була прокладена тільки одна траншея шириною в 1 м. Проте виявлене значне скупчення кісток мамонта дає підставу гадати, що й там була, мабуть, довготривала житлова споруда, подібна до тих, що були досліджені на розкопах II, IV і VIII.

Аналізуючи наші спостереження, можна зробити висновок, що на стоянці було два комплекси споруд, зв'язаних з окремими горизонтами культурного шару.

Перший з них, більш ранній, зв'язаний із нижнім горизонтом знахідок на розкопах II, VIII та IV, характеризується залишками міцних, заглиблених у землю, споруд довготривалого типу з великими скупченнями кісток тварин, головним чином мамонта. При цьому значна частина кісток, безперечно, входила в конструкцію самих споруд і потрапила у внутрішню частину вже після їх зруйнування. Для них характерна також наявність довготривалих спеціально влаштованих вогнищ. Це — звичайні утеплені постійні житла, що були місцем притулку для первісних жителів стоянки в холодну пору року, головним чином взимку.

Другий комплекс, пізніший, характеризується не такими міцними спорудами; тут немає скупчень кісток та добре влаштованих вогнищ. До цього комплексу належать вогнищева яма на розкопі IV, жилі споруди на розкопі VI та верхній горизонт знахідок на розкопах II і VIII. Вони знаходяться вище від більш раннього горизонту, що має вуглистий прошарок і перекритий шаром піску. Це — звичайні сезонні житла, що служили людям захистом від негоди тільки під час їх короткотривалого перебування на місці стоянки, очевидно, в теплу пору року.

Аналогічну картину розміщених знахідок, очевидно, також зв'язану з різними типами жилих споруд, відзначив С. М. Замятін під час розкопок ряду інших стоянок пізнього палеоліту (Костенок II, Бердижа, Боршева I):

„Інколи можна спостерігати — пише С. М. Замятін, — що в місцях скупчення великих кісток порівняно мало кременів і виробів людини, кісткового вугілля та інших знахідок (розкоп III, нижній горизонт розкопів II і VIII у Супоневі. — *I. III.*). Навпаки, в місцях скупчення кремінних знарядь і осколків кісткового вугілля, при постійній наявності в цих місцях великої кількості маленьких роздрібнених уламків кісток, цілі довгі кістки мамонта, як правило, ніколи не трапляються“¹ (вогнищева яма на розкопі IV, верхній горизонт розкопів II і VIII, житла на розкопі VI в Супоневі).

Загальна картина життя на стоянці нам уявляється в таких основних рисах.

Територія стоянки, на якій було розташовано кілька міцних, заглиблених у землю, жител, була залита водою, яка зруйнувала житла і частково розмила знахідки, що були у внутрішній частині, і відклала їх нижче по схилу тераси. Вода розмила древню денну поверхню навколо жител, відзначену на стоянці тонким вуглистим прошарком, не зачепивши лише окремих її ділянок.

Вода поверх усього відклала також товстий шар піску, що перекрив нижній культурний горизонт. Таке затоплення стоянки повторювалося, очевидно, кілька разів за короткий час, як про це можна судити з шаруватості відкладеного тут піску.

Після спаду води на місце стоянки повернулися її попередні жителі й влаштували тут на піску свої нові житла, легшої конструкції. Проте слід відзначити, що перерва в заселенні стоянки була недовгою, і обидва горизонти культурного шару треба віднести до одного й того ж культурного комплексу, оскільки аналіз знахідок, насамперед знарядь з кременю, ніякої різниці не показав.

¹ С. Н. Замятин, Раскопки у с. Гагарина, Известия ГАИМК, вып. 118, 1935, стор. 42.

Отже, Супоневська стоянка була невеликим поселенням первісних мисливців і збирачів, що жили в спеціально влаштованих житлах. Таке поселення становило єдиний господарський осередок, а його населення „утворювало згуртовану виробничу організацію“¹, що склалася на основі спорідненості її членів, чисельність яких не перевищувала кількох десятків чоловік.

Тільки умовами колективності праці можна пояснити ту велику продуктивність полювання і збиральництва, результатом яких є величезні скупчення кісток мамонтів та інших тварин, знайдені на ряді стоянок, у тому числі і в Супоневі. Колективними силами доставлялися на місця стоянок цілі частини туш мамонтів, вага яких інколи становила 0,5—1 т, як це можна бачити на прикладі Супонєва, де частини кістяків мамонтів лежали в нерозчленованому стані, зберігаючи анатомічний порядок (розкоп III).

Низький рівень продуктивності праці, примітивність знарядь праці та страх перед силами природи викликали необхідність створення такого виробничого колективу, поза яким окрема людина в умовах первісно-общинного ладу була приречена на загибель.

Найчіткішу і найяскравішу характеристику виробничих сил і виробничих відносин за первісно-общинного ладу, оснований на колективності праці, дав Й. В. Сталін у своєму геніальному творі „Про діалектичний та історичний матеріалізм“: „Кам'яні знаряддя та лук і стріли, які з'явилися потім, виключали можливість боротьби з силами природи і хижими тваринами поодинокі. Щоб зібрати плоди в лісі, наловити риби у воді, збудувати яке-небудь житло, люди змушені працювати гуртом, якщо вони не хочуть стати жертвою голодної смерті, хижих тварин або сусідніх громад“².

И. Г. ШОВКОПЛЯС

ЖИЛИЩА СУПОНЕВСКОЙ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ

Резюме

Исследованием Супоневской позднепалеолитической стоянки (1926—1927 гг.) был установлен факт существования на ней жилых и хозяйственных сооружений.

По характеру устройства и назначению жилые сооружения стоянки можно разделить на две группы.

Первая группа — прочные полуземляночные утепленные жилища с хорошо устроенными углубленными очагами. В конструкцию этих жилищ входили длинные кости, черепа и бивни мамонтов.

Другая группа — легкие сезонные жилища без каких-либо следов стационарных очагов, лишённые скопленных костных остатков.

Хозяйственные сооружения, также полуземляночного типа, служили местом хранения запасов пищи и первоначальной обработки кости бивня и кремня.

¹ П. П. Ефименко, Первобытное общество, Л., 1933, стор. 393.

² Й. Сталін, Питання ленінізму, вид. 11, Укрполітвидав, К., 1947, стор. 468.